

iki (dudak) arasından çıkan sır yayılır (sır olmaktan çıkar). 197/132 — Köpek beslenerek büyür (eğitilerek gıder), söyle; köpeğin vefâsı vardır da, niye kadının vefâsı yoktur? (köpek besle kadın besleme, çünkü köpeğin vefâsı var, kadının vefâsı yoktur). 251/43

Halil Çeçen

Boeschoten, H ve Johanson L. Turkic Languages in Contact 2006, Turcologica 61, Harrassowitz Verlag.

Özellikle son yıllarda *dil ilişkisi 'language contact'* ve *dil değişimi 'language chance'* üzerine yapılan çalışmalarda dikkat çeken bir artış söz konusudur. Dil ilişkisi farklı yaklaşımlar ve yöntemlerle; fonetik, fonoloji, morfoloji, sentaks ve semantik düzeye kadar uzanan oldukça geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. *Turcologica 61* de dil ilişkisi bakımından Türk dilleri yorumlanmış, özellikle Johanson'un geliştirdiği *kod kopyalama 'code copying'* kuramı çerçevesinde, Türk dillerinin farklı dillerle etkileşimi ele alınmıştır. Kitaptaki farklı yazarlar tarafından kaleme alınan on beş makalenin ortak özelliği Türk dillerinin diğer dillerle etkileşimidir. Makalelerde, bu etkileşimin Türk dillerinde ne gibi dilsel değişimler meydana getirdiği, Türk dillerinin diğer dilleri nasıl etkilediği gibi konular üzerinde durulmuştur. Kitabın editörlüğünü de üstlenmiş olan Boeschoten tarafından yazılan önsözde (1-3); Türk dilleri ve dil ilişkisi üzerine genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Önsözde geniş bir coğrafyada milyonlarca kişi tarafından konuşulan Türkçenin (Batı Avrupa'dan başlayıp Balkanlara, Asya ve Kuzeydoğu Sibirya'ya kadar) farklı dillerle etkileşim içinde olduğu, köklü edebi dilleri barındırması yanında birçok şive ve ağızlarının da öldüğü belirtilmiştir. Boeschoten yazısında dil ilişkisi sonucunda dilin yapısıyla ilgili değişikliklerin toplumsal değişikliklerle birlikte meydana geldiğini ifade ederken bu değişimlerin farklı yöntemlerle incelenilebileceğini açıklamaktadır.

Johanson tarafından kaleme alınan ilk makalede (4-26) Türk dillerinin diğer dillerle ilişkisi ve etkileşimi üzerinde durulmuştur. Johanson kendi geliştirdiği kod kopyalama kuramı hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Johanson'a göre bir birey ya da bir toplum iki ya da daha fazla dili dönüşümlü kullanıyorsa dil ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Johanson *alıntı 'borrowing' dönüşümlü kod kullanımı 'insertional code-switching'* ve *girişim 'interference'* yerine kopyalama terimini önermektedir. Johanson kendi geliştirdiği kuramı hakkında açıklayıcı bilgiler verdiği çalışmasında kitaptaki diğer makaleleri de kuramı çerçevesinde yorumlamıştır.

Viktor A. Fıredman tarafından yazılan ikinci makalede Batı Rumeli Türkçesi (BRT) ve dil ilişkisi üzerinde durulmaktadır (27-45). Fıredman çalışmasında Batı Rumeli Türkçesini, fonetik ve fonoloji, morfoloji ve sentaks, yapı kopyalanması '*calques*', söz dizimi ve sözvarlığı bakımından beş başlık altında, Balkanlarda konuşulan dillerle karşılaştırmaktadır. Araştırmasında veri olarak Balkan Türk diyalektleri üzerine daha önce yapılmış olan çalışmaları kullanmıştır. Friedman'a göre günümüzde "*Balkan dilbilim ligünde Türkçe, ikinci derecede önemi olan bir dildir*" Hint-Avrupa dillerinin konuşulduğu Balkanlarda (Arnavutça, Yunanca, Balkan Slav dilleri ve Balkan Romen dilleri) yoğun bir dil ilişkisi bulunmaktadır. Friedman BRT nin fonolojik olarak Arnavutça ve Slav diyalektleri ile büyük bir benzerlik gösterdiğini, BRT nin etkileşimde bulunduğu dillerden en fazla sentaks bakımından etkilendiğini, söz varlığında BRT nin etkileşimde bulunduğu dillere büyük oranda sözcük verdiğini, bu bakımdan buradaki Türkçenin baskın bir özellik gösterdiğini kaydetmektedir.

Kitapta Yaron Matras tarafından yazılan makalede Balkan dillerinin Makedonya'da konuşulan Türk diyalektlerinin sentaksına etkisi üzerinde durulmuştur (46-62). Matras makalede Makedonya'da konuşulan Türk diyalektlerinde dil ilişkisi sonucunda bazı dilbilgisel değişmelerin olduğunu vurgularken kendisinin bu değişime üç yönüyle odaklandığını bunların *genişleme* 'extension', *yeniden yapılanma* 'reanalysis' ve *iç dil mekanizması* 'language-internal mechanism' olduğunu belirtmektedir. Matras'a göre etkileşimde bulunduğu dillerin baskısı sonucunda Makedonya'da konuşulan Türk diyalektlerinde sentaktik olarak bazı değişmeler meydana gelmiş, birleşik cümlelerde özellikle ilgi cümlelerinde bir yeniden yapılanma ortaya çıkmıştır. Bu cümlelerde alışılmış yapılanma yerine soru sözcükleri ile yan cümleler oluşturulmaktadır. *Soylem* 'discourse' boyutundaki değişmelere de dikkat çeken Matras sentaktik değişmelerin temelinde söylemde meydana gelen değişmelerin ilk basamak olduğunu vurgulamaktadır. Kitapta, Bernd Brendemoen tarafından kaleme alınan çalışma Trabzon'daki Türkçe ve Rumcanın etkileşimini konu alan bir makaledir (63-73). Brendemoen makalenin giriş bölümünde Anadolu Türkçesinin on birinci yüzyıldan sonra Arapça, Farsça ve Anadolu'da konuşulan Ermenice ve Yunanca ile etkileşim içinde olduğunu, bu etkileşimin alıntı sözcüklerden anlaşılacağı gibi morfolojik ve sentaks bakımından da anlaşıldığını kaydetmektedir. Yazar fonolojik, morfolojik ve sentaks alanında Türkçenin Anadolu Rumcasını ve Ermeni diyalektlerini büyük ölçüde etkilediğini ancak Trabzon ağzında Rumca etkisinin baskın olduğunu belirtmektedir. Trabzon ağzının Rumcadan kopyalanmış unsurları barındırdığını belirten Brendemoen bunun söz diziminde ve zamir kullanımında belirgin olarak görüldüğünü kaydetmektedir. Yazar ayrıca Rumcanın bir filtre gibi Eski Türkçe unsurlardan kendisine benzeyen özellikleri süzdüğünü ve bu yüzden Trabzon ağzında birçok arkaik özellik bulunduğunu da belirtmektedir.

Margreet Dorleijn tarafından kaleme alınan beşinci makalede (74-94) Türkçe- Kürtçe dil ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Dorleijn çalışmanın Türkçenin Kürtçe üzerindeki etkisini ortaya koymak, Diyarbakır'da konuşulan Kürtçenin diğer bölgelerde konuşulan Kürtçeden daha farklı olduğunu göstermek amacıyla yapıldığını belirtmektedir. Diyarbakır bölgesinde dil ilişkisini oluşturan çerçeveyi çizen yazar daha sonra araştırmasında temel aldığı veri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Kürtçedeki sözcüksel, morfolojik ve sentaktik değişmelerin incelendiği bölümün ardından morfosentaktik değişmeler ele alınmaktadır. Yazar bölgede Türkçe-Kürtçe karışık ve Kürtçe-Arapça karışık bir dilin kullanıldığını ifade ederken, Kürtçede sözcüksel ve sentaktik kopyalamanın çok yoğun olarak kullanıldığını belirtmektedir. Christiane Bulut altıncı makalede konuşulan Kürtçedeki Türkçe unsurları ele almaktadır (95-121). Bulut makalesinde Johanson'un geliştirdiği kod kopyalama kuramı çerçevesinde Türkçe -Kürtçe dil ilişkisini ele almıştır. Kürtçede global kopyalamanın sentaks düzeyinde olduğunu, seçilmiş kopyalamanın ise edatlarlarda kullanıldığını belirten Bulut Türkçe eklerin de Kürtçe sözcüklere eklenerek kullanıldığını ifade etmektedir. Konuşulan Kürtçede baskın dil olan Türkçenin etkisinin yoğun olarak gözlemlendiğini vurgulayan Bulut son yıllarda Kürtçeden kopyalamanın da fazlaştığını belirtmektedir. Andrei L. Malchukov'ın Kuzey Tunguz dillerinde Yakutçanın etkisini ele aldığı çalışma kitaptaki yedinci makaledir (122-138). Malchukov makalesinde fonetik etkileşim, dilbilgisel etkileşim, Tunguz dillerindeki ilgi cümlelerinin yapısı başlıkları altında Yakutça ve Tunguz dillerini karşılaştırmaktadır. Malchukov, Yakutçanın Tunguz dillerini hemen her yönden büyük bir etki altına aldığını belirten çalışmasında dilbilgisel değişimlerin temel sebebinin Yakutçanın baskın dil olmasına bağlamakta, zamirlerde, sayı isimlerinde, fillerde, zarflarda ve söylem yapıcılarda Tunguz dillerinin Yakutçadan birçok unsur kopyaladığını ifade etmektedir. Ayrıca Tunguz dillerinde Yakutçanın yanı sıra Rusçanın etkisinin belirgin olduğunu vurgulamaktadır.

Astrid Menz makalesinde Gagavuzcadaki birleşik cümleler ve dil ilişkisi üzerinde durmuştur (139-151) Menz Gagavuzcanın Türkçeden büyük farklılıklar gösterdiğini belirtirken, Balkanlarda konuşulan Türkiye Türkçesinin bir ağızı olan Gagavuzcanın, yapısal bakımdan Türkçenin ortak özelliklerinden farklılaşan çok ilginç öğeler taşıdığını ifade etmektedir. Makalede, Gagavuzcanın sentaksı Balkan dilleri ve Rusça ile karşılaştırılırken, Slav dilleri etkisi altında oluşan değişimler kod kopyalama kuramı ile çözümlenmektedir. Menz verdiği örneklerde Slav dillerinin Gagavuzca üzerinde büyük etkisi olduğunu belirtmekte, fonoloji ve morfoloji alanında değişikliklerin söz varlığı ve sentaksla kıyaslandığında daha az olduğunu ifade etmektedir. Menz, Slav dillerinin etkisi altındaki Gagavuzcanın yeni ve aslında Türkçenin yapısına aykırı olan yan cümle türleri oluşturduğunu, yine de, bu yapıların ayrıntıları incelendiği zaman bu yeni cümle türlerinin Türkçeye ait bazı yapı özellikleri taşıdığını vurgulamaktadır.

Kitapta Éva Ágnes Csátó tarafından yazılan makalede Karimce ve kod kopyalama kuramı üzerinde durulmaktadır (152-157). Csátó, Karaimce hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, Karaimcenin kod kopyalama sonucunda diğer Türk dillerinden farklılaştığını vurgulamaktadır. Kopyalamanın, Karaimcenin Slav ve Baltık dilleriyle etkileşimi sonucu hemen her alanında (fonolojik, morfolojik, sentaks vd.), hissedildiğini ifade etmektedir. Csátó, Karaimcede isim tamlamalarının diğer Türk dillerinden farklı bir şekilde yapıldığını ve bunun alışılmış kullanım olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Rusçadan ve Slav dillerinden bazı yapıların da kopyalandığını ifade eden Csátó, *ozne-nesne-yuklem* şeklinde olan Türkçe söz diziminin Karaimcede farklılaştığını ve bu farklılaşmanın dil ilişkisine bağlanabileceğini söylemektedir.

Filiz Kırıl'ın İran'da konuşulan Türkçedeki *izafet yapıları* hakkındaki araştırması kitaptaki onuncu makaledir (158-165). Kırıl çalışmasının giriş bölümünde İran'da konuşulan Türkçenin Farsçanın yoğun baskısı altında olduğunu belirtirken bölgede alışılmış bir ikidilliliğin olduğunu da vurgular. Kırıl bölgede konuşulan Türkçede, kod kopyalama sonucunda oluştuğunu düşündüğü üç izafet yapısı hakkında bilgi verir. Birincisi iki veya daha fazla sözcüğün Farsçadan kopyalanıp izafet eki *-(y)e* ile birleşmesi, ikincisi Farsçadan kopyalanan bir sözcük ile Türkçe bir sözcüğün izafet eki *-(y)e* ile birleşmesi, üçüncüsü ise Türkçe isim tamlamalarının Farsça tamlamalarla anlamsal benzerlik gösterdiği yapılarıdır. Kırıl ilk iki yapıda İran'da konuşulan Türkçenin global kopyalama yöntemiyle tamlama oluşturduğunu, üçüncüde ise seçilmiş kopyalama unsurlarının bulunduğunu belirtmektedir. Kırıl Türkçedeki belutli isim tamlamalarının Farsçadan hiç etkilenmemesinin de dikkat çekiçi bir özellik olduğunu vurgulamaktadır.

Kitaptaki Mark Kirchner imzalı yazıda Eski Osmanlı Türkçesinde Kuran tercümelerinde *ılgı cümleleri* üzerinde durulmaktadır (166-175). Yazıda on beşinci yüzyılda yapılmış bir satır arası Kuran tercümesi ele alınmış ve bu tercümedeki birleşik cümleler incelenmiştir. Kirchner bu çalışmada Türkçenin birleşik cümlelerde sola dallanan Farsça ve Arapçanın ise sağa dallanan bir yapıya sahip olduklarını vurgular Kirchner tercümedeki ilgi cümlelerinin yapılarını, Arapça birleşik cümlelerin yapılarıyla karşılaştırmış ve o dönem Türkçesindeki etkileşimini incelemiştir. Yazar tercümede birleşik cümlelerde hem Türkçenin sola dallanan hem de Arapçanın sağa dallanan yapısının karışık kullanıldığını ifade etmektedir. Kirchner incelediği metinlerde sağa dallanan yapılanmanın baskın olduğunu ancak bu yapının Kıpçak Türkçesinde de bulunduğunu ifade etmekte ayrıca yazara göre sağa dallanan yapılar, sola dallanan yapıların butun özelliklerini karşılamaktadır.

On ikinci makale (176-185) Maksut Sarı tarafından kaleme alınmıştır. Makalenin giriş bölümünde çalışmanın verisi hakkında bilgi veren Sarı, göçmen çocukların dilinde birleşik cümlelerin oluşumunda Almancanın etkisi üzerinde durduğunu belirtir. Makalede Almanca birleşik cümle-

lerin yapısı ile göçmen çocukların konuştuğu Türkçe birleşik cümlelerin yapısı karşılaştırılırken, Türkiye'de oluşturulan kontrol grubundaki konuşucuların birleşik cümlelerindeki farklar da ortaya konmaktadır. Araştırma sonucunda göçmen işçi çocuklarının dillerinin Almanca'nın yoğun etkisi altında olduğu, bunun sonucunda Türkçe birleşik cümlelerde Almanca birleşik cümlelere benzer özelliklerin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Sarı göçmen işçi çocuklarının Türkçesinde yan cümle ve ana cümlenin yer değiştirdiğini *ki* ve *çünkü* açıklayıcı bağlaçlarının çok yoğun kullanıldığını, yan cümlelerin çekimli fiillerle bitirildiğini ifade etmektedir.

Turcologica 61'deki son üç makale Avrupa'da konuşulan Türkçe ve dil ilişkisi üzerinedir. Bunlardan ilki (186-202) Schmid tarafından kaleme alınan *dil edinimi 'language acquisition'* ve Türkçe konulu çalışmadır. Almanya'daki göçmen çocukların dil ediniminde *sıfat 'adjective'* kullanımına ilişkin olan çalışmanın giriş bölümünde Türklerin Almanya'ya göçü ve yerleşimi hakkında bilgi vermekte daha sonra Türkçede sıfatlar başlığı altında sıfatlar ve sıfat tamlamaları açıklanmaktadır. Türkçede sıfatlar ve dil edinimi üzerine daha önce yapılmış çalışmalara da değinen Schmidt, dil ediniminde *sıfat* kullanımını üç Türk çocuğundan topladığı verilerle değerlendirmiştir. Değerlendirme sonucunda baskın dil Almanca'nın etkisiyle çocukların dilinde, Türkçe sözcük kullanımında azalma, sıfat tamlamalarının oluşumunda Almanca'nın etkisi, dil isimlerinde *-ce* ekinin kullanılmaması ve bu kullanımın Almanca'daki dil isimlerine ve sıfatlara ait yapılara benzemesi, bazı yapılarda Almanca sıfat ve Türkçe fiil kullanımının yaygınlaşması gibi özelliklerin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

Jeanine Treffers-Daller, A. Sumru Özsoy and Roeland van Hout tarafından kaleme alınan on dördüncü çalışmada Almanya'da ve Türkiye'de yaşayan ikidilli Türklerin konuşmasında birleşik cümlelerin yapısı ele alınmaktadır (203-219). Çalışmayı ilgi çekici kılan Almanya'da yaşayan ikidilli Türklerin konuşmaları ile Türkiye'de yaşayan iki dilli Türklerin konuşmalarının karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırma bir de yalnız Türkçe konuşanların bulunduğu kontrol grubu ile kıyaslanmıştır. Türkçedeki fiilimsilerin kullanımı ve birleşik cümlelerin ikidilli Türkler'de nasıl oluşturulduğu üzerinde durulan makalede farklı birleşik cümle yapılarına rastlandığı ifade edilmektedir. Geri dönen ikidilli Türkler ile Almanya'da yaşayan ikidilli Türklerin basit yapı birleşik cümleleri daha fazla kullandıkları ve isim fiilleri *-mak* eki ile oluşturma eğiliminde oldukları araştırmanın bulguları arasındadır.

Kitaptaki son makale Hollanda'da konuşulan Türkçe üzerine, Jeroen Aarssen, Ad Backus ve Henneke van der Heijden tarafından yazılmıştır (220-240). Çalışmada Hollanda'da konuşulan Türkçenin yapısı, Türkçe-Hollandaca kod değiştirme başlıkları altında Hollanda'da konuşulan Türkçe ile Standart Türkçenin farkları ortaya konmaktadır. Aarssen, Backus ve van der Heijden ortak çalışmasında Hollanda'da konuşulan Türkçenin fonolojik, sözcüksel, morfosentaktik ve söylem özellikleri ve bunların Standart Türkçeden farkları açıklanmaktadır. Yazıda, Türklerin sosyal yaşamlarında kod değiştirme yoluyla birçok Hollandaca sözcük kullandıkları belirtilmektedir. Ayrıca, çalışmada Hollanda'da yaşayan Türklerin zamir kullanımında ve ilgi cümlelerini oluşturmada Hollanda dilinden etkilendiği ve Standart Türkçeden farklılaştığı ifade edilmektedir. Turcologica 61 dil ilişkisi ve dil değişimine ait geniş bir kaynakça (241-261) ile son bulmaktadır. Kitap hem tarihi Türk dilleri ve dil ilişkisi hem de göçmen Türklerin dili ve dil değişimine ilişkin bilgi arayanların başvuru kaynağı durumundadır.